

LA CONCEPCIÓ DE LA VISITA PASTORAL DEL BISBE ANDREU BERTRAN A LA DIOCESI DE GIRONA (1420-1423) EN EL CONTEXT REFORMISTA DE L'ESGLÉSIA OCCIDENTAL AL SEGLE XV.

PER

IMMA PUIG I ALEU

La intenció d'aquest treball, segons que indica el títol, és la de fer certes precisions entorn als plantejaments d'una visita pastoral. El tema no constitueix, per tant, l'estudi de contingut d'un registre de Visites, ni l'anàlisi completa d'una visita pastoral, sinó tan sols la reflexió entorn a una idea més delimitada, més concreta: hom tracta de constatar i afirmar l'existència d'uns plantejaments de fons, d'una intencionalitat clara en la realització de la visita pastoral a la diòcesi de Girona entre els anys 1420-1423, portada a terme pel bisbe Andreu Bertran. Aquestes intencions constitueixen, al meu parer, un lligam entre la visita i les idees pre-reformistes de certes jerarquies eclesiàstiques d'Europa, al segle XV.

La visita pastoral esmentada omple el contingut de tres registres, el P. 16, P. 17 i P. 18, que es conserven a l'Arxiu Diocesà de Girona i que contenen el testimoni escrit d'aquella visita pastoral del bisbe Bertran arreu de la diòcesi. L'estructura, l'enquesta, les bases de la visita no contenen, *grosso modo*, cap element de ruptura amb la tradició de les anteriors visites pastorals baix-medievals a Girona, tradició que, d'altra banda, era ja, al segle XV, copiosa i centenària i, per tant, indefugible. La nostra visita respecta i continua la línia de la visita gironina, concebuda com a pràc-

tica pastoral i com a instrument de control i govern de la diòcesi, seguint l'esquema i evolució que marcaven les visites anteriors¹.

Ara bé, allò que estableix una diferència substancial amb les esmentades visites, sense provocar un trencament amb elles, és, precisament, l'existència d'uns sòlids plantejaments previs a la visita, més enllà dels propòsits administratius o divulgatius², i que condicionaren, intencionadament i conscient, l'exercici dels *visitationes officium*. Quins eren, doncs, aquests plantejaments?

En primer lloc, considerem el seu abast espacial i temporal. Es tracta de l'única o, si més no, la primera visita pastoral de la diòcesi gironina quasi completa de la Baixa Edat Mitja, que abastà tota la diòcesi, amb unes 365 parròquies visitades³. El bisbe la recorregué en persona, llevat d'un darrer i reduït grup de parròquies, fins arribar als indrets més inòspits. La visita va tenir una durada total d'un any i tres mesos aproximadament, la més llarga de les realitzades en tots els segles XIV i XV. S'inicià l'estiu de l'any 1420 i finalitzà al llindar de l'hivern de 1423, amb una interrupció al març del 1421 fins a reemprendre-la l'estiu de 1423.

La segona consideració, sobre la qual val la pena aturar-s'hi, resulta de la utilització sistemàtica d'un formulari: hom havia elaborat i desenvolupat un esquema molt detallat de visita pastoral, més completa que cap altre anterior visita i que es repetia amb un ordre quasi matemàtic a cada parròquia. Aquest caràcter formulari apareix, d'una manera molt visible, en la redacció mateixa dels registres de la visita. L'estructuració bàsica, com era tradicional, adopta la divisió per parròquies, tot seguint l'ordre cronològic de l'itinerari. La disposició i el tractament de cadascun dels apartats de la visita parroquial presenten el mateix ordre sempre:

¹ Per una visió general de les visites pastorals baix-medievals a la diòcesi de Girona, vegeu Ch. GUILLERE: *Les Visites Pastorales en Tarraconaise a la fin du Moyen-Age (XIVe-XVe s.)*, L'exemple du Diocèse de Gerone, dins «Mélanges de la casa de Velázquez», XIX (1983). L'autor compara, a més, la visita pastoral de 1314 —la primera del segle XIV—, amb la visita de 1403, que és la primera del segle XV i l'anterior a la nostra.

² Quant als propòsits divulgatius, hem de tenir present la utilitat de la pràctica pastoral com a mitjà de difusió i primer contacte del bisbe amb la diòcesi. La visita, freqüentment, es realitzava tot just després del nomenament d'un nou bisbe i, malgrat la legislació canònica que disposava una regularitat anual, la visita no es tornava a repetir fins a l'establiment d'un nou cap episcopal. Aquesta manca de regularitat era comuna a totes les diòcesis occidentals. Vegeu N. COULET: *Les visites pastorales*, Turnhout, Brepols («Typologie des sources du Moyen Age occidental», fasc. 23), 1977.

³ Això suposa un 80% de parròquies visitades sobre el total de les existents, que, segons PONS GURI, eren entorn a 450 a l'època de densitat parroquial màxima, al segle XIV. Vegeu, J.M. PONS GURI: *Nomenclatores de la diòcesis gerundense en el siglo XIV*, dins dels «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XVII (1964-1965), pp. 5-77.

a.- Encapçalat pel nom de la parròquia o església, l'escrit s'inicia amb la data completa de la visita i el lloc (un cop més hom inscriu el nom de l'església). A més, l'escrivà destaca que *dominus episcopus personaliter visitavit (...)*⁴, és a dir, hom fa constar que era el bisbe, personalment, qui exercia el seu dret de visita.

b.- Tot seguit s'inicia la *visitatio hominum* amb la relació de tots els clergues que eren beneficiats en aquella església, tant els presents com els absents, puntualitzant el tipus, el valor i, molt sovint, la col·lació i el patronatge de llurs beneficis. (*Invenit presentes... Sunt absentes...*).

c.- Les prerrogatives episcopals queden reduïdes a un sol enunciat tal com: *post celebrationem missarum et absolutionem generalem (...)*. A partir d'aquí es desenvolupa la *visitatio rerum*. S'inspecciona, primerament l'estat i la conservació de les Formes, el crisma i sants olis (en llurs respectius continents) i de les fonts baptismals, elements primordials considerats, en tot moment, deures dels curats i del rector. En segon lloc, es visita els altars i llur onamentació, visita encapçalada per la revisió de l'altar major i seguida de la resta dels existents. En tercer lloc, hom escriu la situació referent als llibres i a la biblioteca, a la il·luminació dels altars i de l'església, als aniversaris i altres fundacions pietoses.

d.- Finalitzada la *visitatio rerum*, hom dona pas als interrogatoris i al testimoniatge de clergues i laics⁵. Generalment, els clergues sotmesos a interrogatori eren els curats de la parròquia. En el cas del laicat, els representants escollits eren, freqüentment, els obrers i, quan el cas ho exigia, per raó de la seva gravetat, el testimoniatge laic s'ampliava al batlle i als prohoms del lloc, fent-se explícit el caràcter secret i privat dels interrogatoris⁶.

Aquest és, a grans trets, l'esquema de visita parroquial que segueix la redacció dels tres registres. L'ordre sembla igualment inalterable. Tanmateix, lluny de constituir una estructura rígida, aquesta és suficientment flexible com per a admetre variacions (ampliacions, reduccions, alteracions d'ordre, etc), en el moment en què les diverses problemàtiques i peculiaritats de cada parròquia ho imposaven. Tot i així, el formulari sembla

⁴ Vegeu l'apèndix documental, on podreu localitzar i confirmar tota la família formulària, així com les referències que transcrivim dins l'estudi.

⁵ En un nombre molt reduït de parròquies, l'interrogatori va precedir d'un encapçalament: *Depositio laicorum - Depositio clericorum*. Vegeu, per exemple, A.D.G., P. 17, fol. 22r., els interrogatoris als laics de la parròquia de Sant Iscle d'Empordà, o a la parròquia de Fontanilles, fol. 29r., o a Sant Feliu de Boada, fol. 69 r., etc.

⁶ Vegeu, per exemple, el cas dels interrogatoris de Fenolleres, A.D.G., P. 17, fol. 18r-19v.

orientar-se vers als *detecta* i *comperta*⁷, és a dir, el contingut de l'esquelet apareix farcit amb els defectes i deficiències que el bisbe anava trobant en cada element sotmès a exàmen i, tot seguit, les ordres, manaments, i terminis, les multes o les penes imposades pel bisbe i destinades a la resolució dels problemes⁸. Aplegant totes aquestes dades, hom pot dir que l'esquema de redacció dels registres és, també, testimoni de l'ordre amb què, certament, hom desenvolupava la visita.

Però, a més d'aquella estructura tan clara en la redacció dels registres —fet posterior a la realització de la visita—, hom elaborà també, un tipus de formulari previ a l'exercici del *visitationis officium*, doncs, fou destinat a aplicar-se al llarg de la visita. Són els interrogatoris els que ens porten sobre la pista d'aquest. Sembla que, efectivament, existia un formulari d'enquesta que el bisbe Bertran anava aplicant al llarg de la visita i que abordava les següents qüestions, previ jurament dels testimonis (...*testes, iuratus et interrogatus*):

— Un qüestionari als laics entorn a la qualitat i la regularitat dels oficis dels clergues; l'administració de la confessió i l'extrema unció *libere et libenter*, per part dels curats⁹; la vida, comportament i nivell moral dels clergues (concubinatge, jocs, pràctiques d'usura, etc.); la vida, els costums i els comportaments irregulars dels laics (excomunicats, sortilegs, concubinaris, matrimonis il·lícits, etc);

— Un qüestionari als clergues entorn a la qualitat i regularitat dels serveis religiosos de la resta de la comunitat clerical (en cas que n'hi hagués); sobre la religiositat i el compliment dels preceptes de l'Església per part dels laics; sobre irregularitats en els costums i en el nivell moral de la comunitat laica i clerical.

El marc formulari de la visita pastoral del bisbe Bertran, tan accentuat, ens podria induir a clonclure que som davant d'una burocratització de la mateixa. Això seria del tot probable si el desenvolupament de l'es-

⁷ Vegeu, N. COULET, op. cit., pp.

⁸ Els manaments, terminis i penes apareixen sempre recollits en una frase formulària: *ordinavit quod in (X) dies (reparetur), sub pena (X)*. Per contra, si l'objecte examinat romanía en bones condicions, el comentari era una breu aprovació: *et reperit competenter / bene ornatum*.

⁹ Transcrit literalment, el bisbe demana si el rector/els curats *ministrant libere et libenter ecclesiastica sacramenta* (vegeu l'apèndix documental). El comentari connecta directament amb la legislació sinodal de Girona. Vegeu, T. NOGUER i J.M. PONS GURI: *Constitucions Sinodals de Girona de la primera compilació*, «A.I.E.G.», vol. XVIII (1966-1967), el cànon de Berenguer de Castellbisbal, B-5, p. 57, on es disposa que, pel que fa a l'administració dels sagraments, *non sunt temporali pretio comparanda, per tan gratis debent conferre... non vendere*. Posteriorment, E. de Valterra tornava a insistir: l'administració del sagrament era gratis, només *facto servitio, possunt petere secundum consuetudinem approbatam* (E. de Valterra, n° 1, pp. 135-139). Sembla, doncs, que el costum no era respectat.

quema fos buit de contingut, però crec que no és pas aquest el cas; ans el contrari: l'extensió i l'abast de la visita impedeixen de considerar-la com un mer tràmit; però, sobre tot, crec que l'esquema respòn a una elaboració molt encertada i intel·ligent d'un bastiment que va ésser possible aplicar a totes i cadascuna de les esglésies —parròquies o no— visitades, i que donà resultats vàlids i positius.

Quins eren els resultats que hom cercava o —dit d'altra manera— quin era el planteig de fons, al servei del qual hom elaborà el formulari i que fou el motor de la visita?

És en aquest punt on entra en joc un altre concepte contingut en el títol del meu treball: les preocupacions reformistes en certs sectors de l'Església al segle XV¹⁰. En aquest sentit, el segle XV ha estat batejat per alguns estudiosos de l'Història de l'Església, potser exageradament, com el «segle de Gerson»¹¹, el qual, certament, fou una de les veus que més cridaren des del sí de l'Església, per una urgent reforma interna. La perspectiva històrica ens ha facilitat la reflexió pacient dels encerts i les limitacions d'aquests moviments pre-reformistes, la revifalla de la tasca pastoral del segle XIV i, sobretot; del XV i, amb ella, l'empenta donada a l'institució de la Visita Pastoral, formen part de les iniciatives de reconstrucció i del desig de reforma si més no moral o *in membris* (doncs hom no plantejava una reforma *in capite*), per part d'un sector de l'Església, com ara l'esmentat Gerson (1363-1429). Amb aquesta orientació anaren les intervencions d'aquell eclesiàstic en els concilis de Reims (1408) i de Constança (1414)¹². En elles, dins del caràcter de la reforma que permetia, Gerson volia retornar l'antiga institució de la visita un paper primordial, doncs, arribà a considerar-la com el *cardo totius reformationis ecclesiasticae* i *l'applicatio legum ad operationem et sua vivificatio, quae aliter mortuae sunt vel larguescunt*¹³. Fou a Reims on Gerson, en el seu *Sermo de*

¹⁰ Vegeu, R.G. VILLOSLADA: *Historia de la Iglesia católica, III, Edad Nueva 1303-1648*, B.A.C., Madrid, 1967; LORTZ: *Historia de la Iglesia en la perspectiva de la Historia del Pensamiento. II Edad Moderna y Contemporánea*, Ed. Cristiandad, Madrid, 1982, pp. 49-61; E. ISERLOH: *La vida interna de la Iglesia*, dins H. JEDIN, *Manual de Historia de la Iglesia, IV, La Iglesia en la Edad Media después de la reforma gregoriana*, Ed. Herder, Barcelona, 1973, p. 857-883; F. RAPP, *La Iglesia y la vida religiosa en Occidente a fines de la Edad Media*, Nueva Clío, nº 25, Ed. Arbor, Barcelona, 1973, pp. 158-174.

¹¹ L'expressió és deguda a E. DECLARUELLE, en *L'Eglise au temps du Cisme et de la crise conciliaire*, dins *Histoire de l'Eglise*, dir. per FLICHE-MARTIN, 14, Paris, 1962, p. 837. Vegeu, a més, G. BACCRABÈRE, *Visite Canonique de l'evêque*, D.D.G., vol. 7, col. 1513. Paris, 1965.

¹² Vegeu, *Monumenta conciliorum generalium seculi decimi quinti*, Viena-Basilea, 1857-1935, t. II, pp. 137 i seg.

¹³ Vegeu, G. BACCRABÈRE, *Visite Canonique...* op. cit., cols. 1514-1515.

visitatione prelatorum, presentà un formulari de visita pastoral amb uns objectius ben clars:

a- Gerson recomanava l'exàmen de tot allò referent al rector de la parròquia; primerament la informació completa sobre ell mateix (títol, benefici, valor del mateix, condicions de vida, comportament moral, continència, etc.); en segon lloc i, igualment, aplicat a la resta del clergat curat, hom cercava la informació sobre el compliment dels deures de llurs càrrecs: el coneixement de les fòrmules per a l'administració dels sagraments, la celebració dels oficis, l'administració de la penitència i l'extrema unció, la bona conservació de les hòsties i sants olis en continents apropiats;

b- considerava així la importància de la *visitatio rerum* amb l'exàmen dels ornaments sagrats, dels altars, de l'església; també fora interessant que el visitador s'informés en relació als convents, hospitals, etc., en cas que n'hi hagués;

c- la visita a la parròquia implicava la necessitat d'assebentar-se de les irregularitats en el comportament moral i religiós dels laics a través dels interrogatoris. Hi havia, a més, en el formulari de Gerson, una especial atenció envers els infants i llur educació;

d- finalment, apareixia en la instrucció gersoniana una llarga llista de casos reservats al bisbe o al seu substitut visitador (l'entrada en la clercatura, la simonia, l'accés als sants ordres)¹⁴.

Si establim una comparació entre els dos esquemes de formulari exposats —el de la visita pastoral del bisbe Bertran i el proposat per Gerson—, no podem fer menys que reconèixer la connexió existent entre ambdós: tots els aspectes que es contenen en el darrer esquema estan contemplats en la visita gironina de 1420-23. Però, a més, l'esperit que movia el formulari plantejat per Gerson, i que el portà a valorar els aspectes que considerava més útils i importants en la institució pastoral, fou també l'esperit que hi havia en la nostra visita pastoral, doncs, les qüestions afrontades eren les mateixes, salvant les excepcions, més pròpies de les circumstàncies ambientals que dels plantejaments teòrics¹⁵. Certament, hom tractava de plantejaments teòrics, doncs foren característiques d'aquesta conscièn-

¹⁴ *Gersoni Opera Omnia*, II, Ed. Dupin, Amberes, 1706.

¹⁵ Sembla que els aspectes deixats de banda en la nostra visita i, en canvi, apreciats per Gerson com fonamentals, foren l'atenció als infants i a aquells reservats al bisbe. Tanmateix, les aparences no responen als fets. La seriositat amb què el bisbe considerava l'empresa féu que, com a registre independent del llibre de visites, l'ordinari sistematitzés més la tasca enregistrant, en un altre quadern, tots els casos de exclusiva jurisdicció episcopal, com ara les noves ordenacions, les confirmacions, etc. Així hom inicià una nova sèrie que, sota el nom de «Registres de lletres *itineris*», es conserva al A.D.G.

cia pre-reformista el fet d'haver estat promoguda per pensadors, eclesiàstics i, en general, persones amb una formació intel·lectual, que intentaren utilitzar la via conciliar i el mitjà literari per divulgar llurs idees.

La teoria i la pràctica. Des d'un altre angle, la seriositat en les intencions i en la realització de la visita pastoral del bisbe Bertran a la diòcesi de Girona, donen peu a situar-la en un punt de cruïlla on conflueixen, d'una banda, les idees pre-reformistes del segle i, d'altra, la via de la tradició pastoral de la diòcesi. El joc i, alhora, la síntesi entre aquestes dues influències determinaren, al meu parer, el contingut de la visita en la línia de la més estricta voluntat de govern efectiu de la diòcesi. Així hom pot apreciar-ho en les actituds del bisbe al llarg de la visita:

— una constant exigència moral envers els serveis i els comportaments del baix clergat de la diòcesi, sobre tot, pel que respecta als curats i als rectors;

— una actitud pedagògica en mostrar als curats llurs deures per a la bona realització dels oficis, l'administració dels sagraments i la cura de les *res sacrae*;

— el to benevolent davant de situacions socio-econòmiques difícils que empobrien no poques comunitats parroquials rurals;

— una austeritat en els manaments de despeses de manteniment, reparació, construcció, etc.;

— un exàmen exhaustiu de les biblioteques de les parròquies;

— un esforç d'objectivitat i, molt sovint, un silenci cautelós davant d'acusacions i tafaneries, sospitoses de poca credibilitat, dels laics vers la vida dels clergues. Inversament, quan les acusacions semblaven prou fonamentades, hi havia una comprovació pacient i, si calia una intransigent actuació de la justícia eclesiàstica¹⁶.

El darrer element que manca en aquesta exposició, és la peça on conflueixen tots els factors estudiats fins ara: l'autor de la visita pastoral gironina de 1420-1423. Tractant-se d'aquest tipus de font, es podria originar certa confusió a l'hora d'atribuir l'autoria de la visita, puix que l'autor dels registres, és a dir, l'escrivà, no ha d'ésser, precisament, l'autor de la visita. Seguint la classificació de J.M. Aliot¹⁷, en els nostres registres

¹⁶ Són els casos d'extrema gravetat i negligència per part dels clergues els que provoquen l'actuació de la justícia eclesiàstica, on el to de les enquestes s'acosta al dels processos. Vegeu el cas del regent de la parròquia de Sant Cebrià de Lledó, a l'apèndix documental.

¹⁷ J.M. ALIOT, *Visites arxidiaconales de Josas*, París, 1902, pp. VII-VIII. La classificació distingeix entre l'escrivà, l'autor veritable i l'autor responsable.

podem distingir dos nivells d'autoria. El primer autor és l'escrivà, responsable de la redacció dels registres. Per l'estructura sistemàtica d'aquells, es pot pensar que aquest home era prou instruit. Efectivament, Antoni Belloc, l'escrivà, era, a més, notari episcopal, i en certs moments de la visita, la seva actuació ultrapassà les funcions pròpies de l'escrivà, arribant, fins i tot, a exercir les de visitador¹⁸. Ara bé, com hem vist ja de bon començament, també la mateixa estructura dels registres reflecteix l'ordre i els plantejaments més íntims de la visita, realitzada pel bisbe. Podem parlar, doncs, de l'autor veritable i l'autor responsable, és a dir, l'autoritat de qui partí la iniciativa i també de qui presidí en persona la visita¹⁹, el bisbe Andreu Bertran.

La indagació en la vida d'Andreu Bertran m'han portat a valorar aquest home com un personatge estricte en llurs conviccions religioses, actiu, però alhora, preocupat pels plantejaments reformistes en el si de l'Església, inquietuds heretades, potser, dels moments de crisi i cisma que visqué de ben aprop.

Una de les dades decisives entorn d'aquest home és el seu origen jueu. Els autors coincideixen en identificar Andreu Bertran com un jueu convers, d'origen valencià²⁰. I és, potser, l'efecte d'una profunda convicció en prendre la nova religió allò que el portà a una actitud d'exigència i rectitud en la seva actuació dins l'Església, com és el cas de molts conversos que arribaren al cim de la jerarquia eclesiàstica d'ençà el segle XII²¹.

Andreu Bertran portà, efectivament, una trajectòria de ràpid ascens en el si de la cúria avinyonesa, de forma que l'any 1402 era rector de Torrent, un petit poble proper a València i l'any 1414 el trobem ja al voltant del papa Luna com a almoiner i penitenciari seu i com a professor d'Es-

¹⁸ L'any 1426, és a dir, uns tres anys després de la visita episcopal, el bisbe Bertran donava plens poders a Antoni Belloc per a exercir la visita. El 12 d'abril, Antoni Belloc inicià la visita de dinou parròquies de la vall de Mieres. Vegeu, A.D.G., P. 18, fol. 114r. on consta, amb còpia, el document que acredita al notari episcopal a fer de visitador. Els folis següents comprenen l'itinerari parroquial realitzat pel delegat episcopal.

¹⁹ Vegeu nota 17.

²⁰ ZURITA: *Anales de Aragón*, lib. XII, cap. XLV, fols. 109r-v.; YITHAZK BAER, *Historia de los judíos en la España cristiana*, Madrid, 1981, vol. II, pp. 488-489; BOFARULL, *Historia civil y eclesiàstica de Catalunya*, t.V, cap. XLVII, pp. 292 y 336. Segons aquest autor, Andreu Bertran era el jueu convers Astruch Levi, però S. PUIG I PUIG (*Episcopologio Barchinonense*, Barcelona, 1929, pp. 297-300) i també EUBEL (*Hierarchia catholica Medii Aevii*, I, p. 130) l'han identificat com el jueu rabi Mosse.

²¹ Vegeu, F. VERNET, art. *Juifs (Controverse avec les)*, dins D.T.C., v. 8, 2ª p. col. 1892.

criptura, versat en llengües caldea i hebrea²². En plena època cismàtica, fou nomenat per al bisbat de Barcelona, l'any 1416, però quatre anys després i, probablement, com a conseqüència del seu recolzament al papa Luna, el nou papa Martí V el destinava al bisbat de Girona. Ben segur que aquest nou càrrec s'oposà a una degradació pel bisbe Bertran, puix sabem que oposà resistència en deixar el bisbat de Barcelona²³. No triga gaire, però, quan l'any 1424 actuava com a embaixador del papa Martí en el concili provincial tarragoní. Posteriorment, l'any 1431, el pontífex el retornà a la diòcesi barcelonina com a cap de la mateixa: la seva fidelitat i el seu treball envers la unió i la reconstrucció de l'Església havien estat reconegudes.

Andreu Bertran fou també un home de sòlida i àmplia formació intel·lectual, com ho prova la seva participació en les famoses controvèrsies de Tortosa²⁵ i, molt probablement, la seva assistència al concili de Constança²⁶, en el qual cal recordar que va participar també Gerson. És indubtable, partint d'aquestes dades, la presa de contacte del personatge valencià amb les idees pre-reformistes contemporànies. D'altra banda, els càrrecs de caire administratiu que desenvolupà a la cúria avinyonesa responen a la mentalitat d'un home efectiu i sistemàtic, que anava adquirint experiència en les tasques de govern de l'Església.

Així, en arribar a la diòcesi de Girona, l'any 1420, el bisbe Bertran, com era acostumat, es va disposar a conèixer-la, com Antoni Belloc. La realització de la visita pastoral, així com la seva preparació, es feu acuradament i conscient, amb la intenció d'aprofundir en la realitat de les par-

²² S. PUIG I PUIG, *Episcopologio Barghinonense*, op. cit., *Ein Leihregister aus der Bibliothek des letzten Avignoner Papates Benedikt XIII Petrus de Luna*, dins «Rivista di Storia della Chiesa in Italia», XX (1966), p. 309-327, podem trobar algunes lectures fetes per Andreu Bertran. L. DE LA CUADRA, *Catálogo inventario de los documentos del monasterio de Guadalupe*, Madrid, 1963, als n. 1252-1253 (p. 301-332), trobem algunes concessions de Benet XIII a Guadalupe, fetes directament, o bé mitjançant el seu penitencier major, Andreu Bertran. L'Arxiu Capitular de València conserva pergamins interessants per la primera etapa del nostre personatge a València, vegeu els pergamins nº 0702 i 0686.

²³ Pel nomenament d'Andreu Bertran a Barcelona, vegeu A.C.A., *Bulas Pontificias*, leg. 62, num. 21 i al Arxiu Municipal de Barcelona *el Dietari Municipal*, I, p. 202. Dins S. PUIG I PUIG, *Episcopologio de Barcelona*, Barcelona, 1916, p. 27: «El obispo Bertran intentó continuar en Barcelona, resistiéndose farisaicamente a pasar a Gerona, y mientras tanto hacia suyas las rentas del obispado (...) y aún le disputaba el priorato de Santa Ana que el Papa le habia otorgado» (al bisbe Capera?).

²⁴ S. PUIG I PUIG, *Episcopologio Barchinonense*, cit.

²⁵ A. PACIOS LOPEZ, *La disputa de Tortosa*, II vols., Instituto «Arias Montano», C.S. I.C., Madrid-Barcelona, 1957, p. 39, 50, 72-73 i 83783 del vol. I i p. 572 del vol. II. A més, hom lo atribueix a Andreu Bertran un ofici en vers de la passió de Crist, vegeu, «Butlletí de la Biblioteca de Catalunya», año III, nº 6, p. 23.

²⁶ S. PUIG I PUIG, *Episcopologio Barchinonense*, cit.

ròquies i llurs homes, en la seva vessant moral i religiosa, amb un únic i complex objectiu detectar, corregir, reformar.

La visita pastoral dels anys 1420-1423, és, per tant i sobretot, la tasca responsable d'un home d'Església, jueu convers, contemporani i molt proper a personatges com Vicenç Ferrer, Gerson i tants altres representants de la *devotio moderna* i de l'esperit de renovació en l'Església²⁷, fill del seu temps, un temps crític, de reforma.

²⁷ Vegeu, per exemple, J. CHELINI, *L'Eglise au temps des Schismes. 1294-1449*. Ed. Armand Colin (Col. «U»), París, 1982.

APÈNDIX DOCUMENTAL

A.D.G., P. 17

Fol. 9r PARROCHIALIS ECCLESIA BEATE MARIE DE LA SALA.

Eadem die iovis XXVII^a dictorum mensis et anni, prefatus dominus episcopus visitavit personaliter parrochiam ecclesiam beate Marie de la Sala in qua invenit presentem discretum Georgium Cot, presbiterum, sacristam dicte ecclesie. Valet ipsa sacristia residendo XXX libras Barchinone. Interrogatus dictus sacrista si^a sunt alia beneficia in ipsa ecclesia et dixit quod non.

Primo post factam absolutionem generalem, visitavit sanctissimum corpus Christi, quod reperiit reconditum in quadam custodia argentea sub clave intus ymaginem beate Marie, et bene. Item recognovit^b custodiam ligneam, in qua ipsum corpus reconditur, cum fertur ad communicandum infirmos. Ordinavit quod, infra annum, habeat fieri una custodia argentea unius marthe, sub pena interdicti ingressus ecclesie. Item recognovit sanctum crisma et olea et reperiit sub clave in quodam tecioliolo ligneo et amforis stagnis. Ordinavit quod dictus sacrista faciat duo *mijans* in ipso tecioliolo, sub pena decem solidorum, per totam sequentem ebdomadam. Item recognovit fontes baptismales, quos reperiit clausos sub clave et aquam eorum nitidam, sed foramen, per quod aqua egreditur, est nimis latum. Ide ordinavit dictus dominus episcopus quod adaptetur *lo tap* et fiat grossius ita quod aqua non possit egredi per se ipsam.

^a *Manca al ms.*

^b *Segueix sanctum crismatlat.*

Fol. 9v

Item recognovit altare maius, quod reperiit indutum pannis et coopertum. Ideo ordinavit quod, infra medium annum, fiat ibi unus pannus sive una mapa et quedam corporalia, sub pena interdicti ingressus ecclesie^c. Cetera bene in dicto altari. De pannis, etc., est^d competenter ornatum. Item visitavit altare sancti Spiritus et reperiit competenter ornatum, sed videatur testimonium Arnaldi sa Guardia si aliquis presbiter in ipso altari teneatur celebrare.

Item recognovit libros et reperiit *Evangelistarium* et *Epistolarium*^e disutum. Ideo ordinavit quod ipse liber, qui unicus est^f, infra XV dies religetur, sub pena interdicti ingressus ecclesie, et etiam omnes alii libri religentur infra mensem sub eadem pena, cum omnes sint religandi. Item, lanteas et luminaria et reperiit bene ardere, ut decet. Item, cum sit in dicta ecclesia quoddam anniversarium institutum per Petrum Arnaldi, quondam, in die sancti Georgii, placuit domino episcopo quod amodo fiat ipsum anniversarium^g simili die quo ipse Petrus defunctus est.

Fol. 10r

Item, medio iuramento, dictus dominus episcopus interrogavit operarium et aliquos probos homines dicte parrochie si dictus sacrista facit bene officium suum et ministrat libere ecclesiastica sacramenta, et dixerunt quod sic. Item, si ob culpam dicti sacriste, aliquis obiit in dicta parrochia absque confessione vel alio sacramento petito, et dixerunt quod non. Interrogati si dictus sacrista vivit continens sive castus, et dixerunt quod sic, in quantum ipsi^h noscere possunt. Interrogati si ipse sacrista est excommunicatus, ebriosus, lusor, sive rixosus autⁱ iurator vel alio gravi crimine infamatus, et dixerunt quod non. Interrogati si sciunt in dicta parrochia aliquem excommunicatum vel enormiter iuratorem aut concubinarium publicum vel sortilegum aut usurarium vel aliquod matrimonium malefactum, et dixerunt se ignorare.

Item fuit interrogatus dictus sacrista si parrochiani veniunt, ut decet, ad ecclesiam, scilicet ad missam et ad confessionem et ad recipiendum corpus Domini, et dixit quod sic. Interrogatus de excommunicatis, matrimoniis malefactis, Deum vel sanctos blasphemantibus, usurariis, deviantibus et aliis correctione indigentibus, que ad dominum episcopum pertineant corrigenda, et dixit se ignorare.

^c sub pena... ecclesie *interlineat.*

^d *Interlineat.*

^e *Segueix dissup-ratllat.*

^f ipse... est *interlineat.*

^g *Segueix die ratllat.*

^h ipse *al ms.*

ⁱ *Segueix alio ratllat.*

Fol. 10v

Item recognovit hospitium dicti sacriste et reperiit bene; tectum ecclesie, campanas et cetera bene, excepto cimiterio, quod est apertum. Ordinavit quod infra annum ab utraque parte claudatur, sub cominatione quod inde post annum, si clausum non fuerit, ipse dominus episcopus prohibebit ne ibi valeat aliquis sepeliri.

A.D.G., P. 16

Fol. 5r ECCLESIA PARROCHIALIS SANCTI CIPRIANI DEZ LEDO.

Die veneris intitulata secunda mensis augusti, prefatus reverendus dominus episcopus personaliter visitavit parrochialem ecclesiam sancti Cipriani de Letone, in qua reperiit presentem Iohannem Martini, oriundum, ut dicitur, *de Blanes*, deservientem sacristie dicte ecclesie pro Iacobo^a Salelles^b, sacrista ipsius ecclesie, comorante in ecclesia de sancto Saturnino, sine tamen licentia, quam non habet pro anno presenti. Valet ipsa sacristia communiter annuatim residendo XXX libras. Valet diaconile ipsius ecclesie, quod vacat a longo tempore citra, V libras residendo et solet deserviri per sacristam vel regentem sacristiam.

Primo visitavit sanctissimum corpus Christi, quod reperiit infra quoddam tecatium ligneum apertum^c, existens supra altare maius in quodam cufro parvo ligneo clauso cum clave, cuius corporis forme sunt multum antique. Ordinavit quod amodo forme renoventur in estate singulis XV diebus et in yeme singulis viginti diebus, sub pena XX solidorum. Item ordinavit quod, infra annum, fiat ibi tabernaculum pro dicto sanctissimo corpore^d recondendo, sub pena interdicti ingressus ecclesie, indulgendo XL dies omnibus ad hoc manus porrigentibus aiutrices. Item reperiit ibi quandam custodiam ligneam et aliam argenteam, ubi solet recondi dictum sanctissimum corpus, cum fertur ad communicandum infirmos. Mandavit quod amodo non portetur corpus in custodia lignea sed in argentea, sub pena XXX solidorum. Item visitavit crisma et olea sancta, que reperiit infra quoddam tecatium ligneum, in amforis stagneis sub clave reconditis, et decenter.

Fol. 5v

Item altare maius, quod reperiit in^e pannis, palliis et vestimentis competenter ornatum ac calicibus et missali; sed deficit pallium album pro Quadragesima. Ideo ordinavit quod fiat ipsum pallium hinc ad

^a *Segueix Salles ratllat.*^b *Interlineat.*^c *Interlineat.*^d *Segueix res-ratllat.*^e *Segueix ratllat.*

Quadragesimam primo venturam, sub pena interdicti ingressus ecclesie. Item altare sanctorum Abdon et Sennen ac Macharii, quod reperiit competenter ornatum. Item altare beate Marie, quod reperiit competenter ornatum. Item altare sanctorum Cosme et Damiani et sancte Caterine, quod reperiit competenter ornatum, in quo, ut dicitur, fuit dimissum certum legatum per Raymundum Comte, presbiterum quondam, in suo testamento^f, quod in loco sancti Saturnini fecit, in posse *d'en Miró*, presbiteri *de Munells*, sed ignoratur quid dimiserit. Sed defficit ara in ipso altari.

Item recognovit fontes babtismales, quos reperiit clausos sub clave, cum^g bono cohopertorio et aqua nitida ac decenter. Item recognovit libros, quos reperiit bonos et bene, sed defficient *Constitutiones* et *Consueta* est papirea et lacerata. Ordinavit quod sacrista habeat *Constitutiones* infra medium annum sub pena L solidorum, et parrochiani habeant bonam *Consuetam* infra duos annos, sub pena interdicti ingressus ecclesie. Item inquisivit de lampadibus ac aliis luminaribus et elemosinis ac anniversariis, et reperiit quod omnia fiunt bene.

Item fuit interrogatus dictus regens sacristiam de usurariis, sortilegis, concubinariis, excommunicatis, deviantibus a fide catholica, etc., ut est moris, et dixit se ignorare.

Fol. 6r

Martinus Barcelo et Guillelmus Tibau, laici^h, operarii dicte ecclesie, testes iurati et interrogati dicere veritatem quam sciunt de hiis de hiis de quibus interrogabuntur. Et primo fuerunt interrogati si Iohannes Martini predictusⁱ deserviens sacristie, faciat bene officium suum, et dixerunt quod aliqui de parrochia contentantur de eius servitute et aliqui non, sed quotidie celebrat missam et ministrat libenter et libere ecclesiastica sacramenta. Nec sciunt quod aliquis sui culpa obierit in ipsa parrochia absque petito sacramento. Sed, secundum famam, non dicit bene alias horas canonicas nec credunt quod unquam dicat horas^j. Interrogati de vita et fama dicti Iohannis Martini, regentis ipsam sacristiam, et^k dixit primo dictus Martinus Barcelo, deponens, quod hodie sunt octo dies preteriti quando ipse deponens erat Gerunde *a.l munar*, et audivit dici *a.n Palau*, fabro Gerunde, quod ipse, *en Palau*, audiverat dici a Bartholomeo Brandini de Gallcantra^l, scolare, nunc^{ll} comorante

^f videatur testamentum *al marge esquerra*.

^g *Interlineat.*

^h *Interlineat.*

ⁱ Iohannes Martini presbiter *interlineat.*

^j non dicit bene... horas *al marge dret.*

^k *Segueix* dixerunt quod *raillat.*

^l Brandini de Gallcantra *interlineat.*

^{ll} *Interlineat.*

cum dicto Iohanne Martini, quod prima die madii proxime preteriti dictus Iohannes Martini colligebat de rore aque de celo cadente in termino sancti Cipriani de Letone, et posuit in quandam amforam et misit in ipsa aqua unam *ratapanyada*, dicens ipsi puero: *Si tu dius res de açò yo.t degollarè^m*. Interrogatus qui erant presentes cum dictus Faber dicebat dicta verba, et dixit quod ipse testis et dictus faber soli. Item dixerunt dicti deponentes, quod ipse regens sacristiam est iurator enormis per capud et iecu Dei et beate Marie et aliorum sanctorum, et etiam per alia membra inhonesta.

Item dixerunt quod dictus Iohannes Martini est infamatus de peccato sodomie. Interrogati quomodo hoc sciunt, et dixerunt audivisse dici a Petro Brasaⁿ, filio Vincentii Brasa quondam^o, et Montisserrato Albert^p, filio uxoris^q Guillelmi Costa, dicte parrochie^r, et duobus^s aliis pueris, quorum unus est oriundus de Sancto Cipriano des Ays^t et alius filius d'en Font de sancta Yagueta, quorum nomina ignorant^u, et a quodam sclavo emptitio Guillelmi dez Mont, dicte parrochie, quod promittebat dictus presbiter regens sacristiam aliquas pecunias ipsis pueris et quod promitterent eum uti carnaliter cum eis, dicens: *Venits al llit, que tantost haurem fet. E que los dits fadrins no volents-li complaure^y*. Interrogati qui erant presentes cum ipsi pueri predicta dicebant, et dixerunt quod plures homines dicte parrochie, de quibus non recordantur ad presens; sed quod fama volitat sic per totam parrochiam. Item dixerunt se^x audivisse^y dici a quodam puero, filio d'en Bernat^z Roger, sagionis loci^{aa} sancti Felicis de Guixols, qui era vengut per estar ab lo dit capellà e^{ab} que ell lo requeria que s'oferís, que lo dit capellà usàs amb ell carnalment e que per açò se'n anà lo dit fadrí, que no

^m dicens ipsi puero... degollare *interlineat*.

ⁿ *Segueix puero ratllat*.

^o *Segueix dicte parrochie ratllat*.

^p Alberti *al marge dret*.

^q *Interlineat*.

^r dicte parrochie et *interlineat*.

^s *Segueix puer-ratllat*.

^t Ays *interlineat*, a sobre de Anys *ratllat*.

^u quarum nomina ignoratur *interlineat*, *al marge dret*.

^v dicens venits... complaure *interlineat*, *al marge dret*.

^x *Interlineat*.

^y visse *interlineat* i *ratllat*.

^z *Interlineat*.

^{aa} *Interlineat*.

^{ab} *Interlineat*

stech ab lo dit capellà sino dos o III jorns e que açò mateix ha hoyt dir lo dit Guillem Tabau, testis, al pare del dit fadri, en lo loch de Ssolius, e que deya lo dit pare del fadri menaçant que ell faria tal obra al dit capellà, que no troba jamay que millor la li faés. Interrogati si dixerunt aliquid odio vel rancore aut mala voluntate, et dixerunt quod non.

Fol. 6v

Deinde dominus episcopus remisit hanc causam ad aliam informationem et processum inde latius^{ac} recipiendum, dicto presbitero carceribus mancipato in castro de Episcopali. Postea fuit ad perpetuum carcerem dampnatus.

Die sabbati III^a augusti, anno vicesimo, dictus dominus episcopus mandavit discreto Iacobo Salelles, sacriste parrochialis ecclesie sancti Cipriani dez Ledo^{ad}, personaliter reperto in loco sancti Saturnini, quatenus die crastina missam celebret personaliter in dicta sua ecclesia et ab inde infra tres dies personaliter ipsi ecclesie deserviat continuo vel faciat eidem per ydoneum presbiterum deserviri, sub pena centum solidorum.

^{ac} *Interlineat.*

^{ad} *Segueix qua raillat.*